

नेपालभाषा

(Nepalbhasha Journal)



त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग
चैन लाकौल स्मृतिभवन
यल



२

अंक २

नेपाल संवत् १९३७

नेपालभाषा NEPALBHASHA

(नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया अनुसन्धानमूलक जर्नल)

पिथना ल्याः ८

ने.सं. ११३७

ई.सं. २०१७

समालोचनाया म्हसीका

उपप्रा. रवि शाक्य

I am nothing if not critical.

- William Shakespeare (*Othello*, II/I)

मूति : थुगु च्वसुइ पाश्चात्य दृष्टिकोणं समालोचना विधाया चर्चा जुयाच्चंगु दु । ग्रीक भाय्या Krites धातुपाखें अंग्रेजीया Criticism खँग्वःया विकास जूगु खः । पाश्चात्य जगतय् समालोचनाया विकास ग्रीस जूगु खःसा अंग्रेजीइ समालोचनाया विकास याःम्ह जोन ड्राइडेन खः । समालोचनाय् छुं नं कृतिया व्याख्या, विश्लेषण नापनापं अनिवार्यरूपं निर्णय नं बीमाः । समालोचना धैगु बौद्धिक अभ्यास जूगुलिं कृति नुगलय् लाःगु प्रभावयात छखे चीकाः सिद्धान्तय् आधारित जुयाः वस्तुगतस्वरूपं समालोचना याय्माः । नेपालभाषाय् पिदनाच्चंगु सिद्धान्तहीन, आत्मगत, च्वमिल केन्द्रित व व्याख्याप्रधान समालोचनायात फातापुइकाः सिद्धान्तय् आधारित जुयाः वस्तुगत, विश्लेषणात्मक, निर्णयात्मक व पाठ-केन्द्रित समालोचना पिदनेमाःगु थौंया आवश्यकता खः ।

मूखँग्वः - समालोचना, क्रिटिसिज्म, टि. एस्. इलियट, आई. ए. रिचार्ड्स, वस्तुगत समालोचना

१. समालोचनाया व्युत्पत्ति व अर्थ

समालोचना खँग्वःया पुसा संस्कृतया 'लुच्' धातु खः । संस्कृत व्याकरणय् 'लुच्' धातु 'स्वय्गु'यात संकेत याइ । व हे 'लुच्' धातुपाखें 'लोचन' खँग्वः पिदंगु खः गुकिया अर्थ 'स्वय्गु पह' वा 'मिखा' खः । संस्कृतया 'लोचन' शब्दपाखें हे 'आलोचना' शब्दया विकास जूगु खः । संस्कृतय् छुं नं विषय वा रचनायात छचाःखेरं स्वय्गु वा बांलाः-बांमलाः धकाः फायाः क्यनेगुयात आलोचना धाइगु खः । अथेसां लोकव्यवहारय् 'आलोचना' धाय्बलय् दोषपक्षया जक चर्चा याइगु निन्दासूचक शब्दया रूपय् स्थापित जुइधुकूगु दु । आलोचना खँग्वलय् 'सम' उपसर्ग स्वाय्वं 'समालोचना' खँग्वः निर्माण जुइ । समालोचनां 'सम्यक् आलोचना' अर्थात् बिना पूर्वाग्रह सन्तुलित व नियन्त्रितरूपं कृतिया गुण-दोषया विवेचना याइगु विधि विशेषया अर्थ बी । थुकथं स्वय्बलय् 'आलोचना' व 'समालोचना'या संस्कृत व्युत्पत्तिगत अर्थय् सूक्ष्म भेद दुसां स्थूलरूपय् निगूया दथुइ खास भेद खनेमदु । आलोचना व समालोचनाय् छुं अर्थगत भिन्नता खनेदुसां थुपिं निगूया अभिप्राय ज्वःलाःगुलिं पर्यायवाची शब्दकथं छ्यलाबुलाय् वयाच्चंगु दु ।

समालोचनाया पर्यायवाची शब्दकथं 'समीक्षा' नं प्रयोगय् वयाच्चंगु दु । स्वय्गु, बिचाः याय्गु धैगु अर्थ बीगु संस्कृतया 'ईक्ष' धातुपाखें 'ईक्षा' (स्वय्गु साधन, स्वय्गु भाव) खँग्वः निर्माण जूगु खः । व हे 'ईक्षा'य् 'सम' उपसर्ग स्वानाः 'समीक्षा' खँग्वः निर्माण जूगु खः । समीक्षाया अर्थ नं सम्यक् रूपय् परीक्षण यानाः मूल्याङ्कन याय्गु खः ।

* च्वमि : नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् प्राध्यापन यानादी ।

समालोचनाया लागि अंग्रेजी खँवः Criticism छ्यलाच्चंगु दु । ग्रीकभाषया Krites धातुपाखें अंग्रेजीया Criticism खँवःया विकास जूगु खः । ग्रीकभाषाय् Krites या अर्थ अलग याय्गु (To Separate), निर्णय याय्गु (To Judge), मूल्याङ्कन याय्गु (To Evaluate) खः । अथे हे समालोचकयात धाइगु अंग्रेजी खँवः Critic नं ग्रीकभाषया Kritikos पाखें वःगु खः, गुकिया अर्थ निर्णय याय्गु सक्षमम्ह (able to make judgement) खः । ग्रीक खँवः Kritikos ल्याटिनभाषाय् वनाः Criticus जुजुं ईशाया १४ गूगु शताब्दीइ फ्रेञ्चभाषाय् वंवल्य Critique जुल, व हे Critique खँवःपाखें अंग्रेजीया Critic खँवः वःगु खः (स्कीट, १८८३:१४३) ।

अंग्रेजीया 'क्रिटिसिज्म'नाप सत्तीगु मेगु खँवः Appreciation, Review व Opinion नं छुं भचा छु यलाबुलाय् वः । अंग्रेजीइ Appreciation या अर्थ छुं कृतिया प्रशंसात्मक अभिव्यक्ति, उकिया गुणविशेषया चर्चा वा उकी दुने चंगु सौन्दर्यपक्षया उद्घाटन खः । अथे हे Review खँवःया अर्थ पुस्तक-समीक्षा वा छुं कृतिया बारे परिचयात्मक टिप्पणी खःसा Opinion खँवःया अर्थ कृतिविषयक मन्तव्य वा धारणा खः । अथेसां थुपिं स्वंगुलिं खँवलं नं क्रिटिसिज्म बीफुगु वृहत्तर अर्थ कःघाय्मफु ।

२. समालोचनाया परिभाषा

समालोचना धैगु छु खः, समालोचनाय् छुछु तत्व दइ धैगु बारे आपालं विद्वान्पिन्सं थःगु धारणा प्वकावंगु दु ।

इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिकाय् उल्लेख यानातःकथं समालोचना धैगु छुं नं सौन्दर्ययुक्त वस्तुइ दुगु गुण व मूल्यया निर्णय याय्गु खः चाहे व साहित्य जुइमा वा ललितकला जुइमा (इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका कम्पनी, १९१०:४६८) ।^१

साहित्य धैगु जीवनया आलोचना खः धकाः साहित्यया जीवननाप क्वात्तुगु स्वापू स्थापना यानाक्यंम्ह माय् थ्यु आर्नोल्डया बिचाःकथं संसारय् थौतक गुलि नं सीकल, बिचाः यात, उकी दकल्य् बांलाःगु खँयात ग्रहण यानाः निर्लिप्त जुयाः उकिया प्रचारया लागि याइगु कुतः हे समालोचना खः (स्कट-जेम्स, १९४६:२६९) ।^२

आई. ए. रिचार्डस् (२००४: ५४)या बिचाःकथं समालोचक जुइगु धैगु हे कलाकृतिया मूल्यया निरूपण याय्गु खः ।^३

भिक्टर ह्युगोया बिचाःकथं छुं नं कृति बांलाः वा बांमलाः धकाः धाय्गु हे समालोचना खः (शिप्ले, १९५३:८१-८२) ।^४

हडसन (१९१३:३४६)या धापूकथं समालोचना धैगु निर्णय बीगु खः, यदि भीसं सृजनात्मक साहित्यं थीथी स्वरूपय् वयाः जीवनया व्याख्या याइ धकाः स्वीकार यातधाःसा समालोचनायात जीवनया व्याख्याया व्याख्या याइगु कला धाय्फइ ।^५

१. Criticism is the art of judging the qualities and values of an aesthetic object, whether in literature or the fine arts. It involves the formation and expression of judgement.

२. A disinterested endeavour to learn and propagate the best that is known and thought in the world.

३. To set up as a critic is to set up as judge of values.

४. Is the work good or bad? - that's criticism's domain.

५. In its strict sense the word criticism means judgment, and this sense commonly colours our sense of it even when it is most broadly employed ... If creative literature may be defined as an interpretation of life under the various forms of literary art, critical literature may be defined as an interpretation of that interpretation and of the forms of art through which it is given.

मोल्टन (१९१५:२२१)या धापूकथं जब साहित्यं थःगु हे स्वरूपया विवेचना याइ उबल्यु समालोचनाया जन्म जुइ ।^६

आपालं विद्वान्पिनि बिचाःसिबें पृथक जुइक कलरिजं (१८३४:२२३) समालोचनाया अन्तिम लक्ष्य मेपिन्सं च्वःगु कृतिबारे निर्णय बीत सिद्धान्तयात श्रृंगार याय्गुसिबें लेखनसम्बन्धी सिद्धान्तया प्रतिस्थापन याय्गु खः धयादीगु दु ।^७

नेपालभाषाया नांजाःम्ह साहित्यकार कविकेशरी चित्तधर 'हृदय'जुं समालोचकया ज्या लेखकयात थुकथं या उकथं या धकाः निर्देशन बीगु मखु बरु लेखकया कृति गथे च्वं उकिया मूल्याङ्कन यानाः स्पष्ट यानाबीगु खः धयादीगु दु (श्रेष्ठ, १०८८:५ व ७) ।^८

समालोचना धैगु अतिकं जिम्मेवारीपूर्ण व गम्भीर ज्या खः । मूर्खतापूर्ण व अनुपयोगी रचनां उलि स्यंकीमखु गुलि मखुगु व द्वेषपूर्ण समालोचनां स्यंकी (श्रेष्ठ, १०८८:१०) । छुं नं कृतिया समालोचना याइबल्यु छम्ह हे समालोचक छगू हे इलय् आपालं भूमिकाय् प्रस्तुत जुयाच्चंगु दइ । गुबलें सुम्क कृतिया भाव ग्रहण याइ, गुबलें कृतिया व्याख्या याइ, गुबलें कलाकार जुयाः थःगु व थःगु वर्गया सम्बन्धय् न्हूगु खँ धाइ, गुबलें रचनात्मक इतिहासकारया रूपय् समाजं गुकथं साहित्ययात प्रभावित यात व कला-साहित्यं समाजयात गुकथं परिष्कृत व परिवर्तन यात धकाः धाइसा गुबलें प्रचारकया भेष कयाः साहित्यय् दइगु समाज-कल्याणप्रद खँ प्रचार याइ । समालोचकं समाजय् न्हूगु विचारधारा प्रवाहित याइ व चिरन्तन सत्यया प्रतिष्ठा याय्गु ज्याय् सहायक जुइ (स्कट-जेम्स, १९४६:३८६-८७) ।^९

चव्य उल्लेख जूगु दक्व परिभाषायात छथाय् मुंकाः समालोचनाया परिभाषा थुकथं बीफु - कृतिया गम्भीर अध्ययन यानाः उकिया गुण-दोषया वस्तुगत विवेचना यानाः निष्पक्षद्वंगं निर्णय बीगु हे समालोचना खः ।

३. समालोचनाया विकास

पश्चिमी समालोचना-शास्त्रया प्रादुर्भाव ग्रीस जूगु खः । यूरोप महादेशय् लाःगु ग्रीस आपालं टापुतय्गु पुचः मुनाः निर्माण जुयाच्चंगु देय् खः । सुसभ्य व सुसंस्कृत ग्रीसया धात्योंगु नां 'हेल्लास' (Hellas) खःसा अनया बासिन्दातय्त 'हेलेनिक' (Hellenic) धाइगु खः । लिपा रोमनवासीतय्सं हेल्लासयात 'ग्रीस' व हेलेनिकयात 'ग्रीक' नां छुनाब्युगु खः । पश्चिमी गोलार्द्धया ज्ञान-विज्ञान, कला-साहित्य, दर्शनया केन्द्र हे ग्रीस जुयाच्चंगु

६. Literary criticism is literature discussing itself.

७. The ultimate end of criticism is much more to establish principles of writing than to furnish rules to pass judgement on what has been written by others.

८. फोटोग्राफर, छन्त योसा, कयाः छपाः-निपाः

जिगु रूप धात्यों गय् च्वं क्यना ब्यू छं किपा ।

बरु जितः धाय् मदु छं, थय् च्वं अय् च्वं धकाः

थुखे-उखे स्व धकाः नं थः मिखा फस्वकाः । (फोटोग्राफरयात)

९. The critic may be the quiet, just appreciator. He may be the interpreter, or the censor. He may be the artist, discoursing about himself and his kind. He may be the elucidator, affording clues to the language, or explaining ideas which the author has taken for granted. He may be the curious explorer. Or he may be the definer, who in declaring just what a work is gives it also its place in the succession or contemporaneity of ideas. He may be the constructive historian, who tells how the history of society has affected art, and the influence of the arts has modified society. He may be the literary propagandist eager to push the best that there is in literature either for the sake of literature or for the sake of humanity, or both. But whichever of these he may be, there is one viewpoint at which he must always begin, and to which he must always return that from which the man of letters, an artist, addresses himself with a single mind to the task of construing life into an image which will convince us and delight.

खः । उकिसनं ग्रीसया राजधानी जुयाच्चंगु एथेन्स बौद्धिक, वैज्ञानिक चिन्तन व कलाकारिताया लागि प्रसिद्धगु थाय् खः । ग्रीसया ज्ञानभण्डारं संसारन्यंक प्रभाव लाकूगु दु । थौतक नं ग्रीसया प्राचीन ज्ञानविज्ञानं विश्वयात निर्देशन बियाच्चंगु दनि ।

पाश्चात्य समालोचनाया न्हापांम्ह आचार्यया रूपय् प्लेटोयात कयातःगु दु । अथेसां प्लेटोसिबें यक्व न्हापा हे थीथी च्वमिपिन्सं साहित्यसम्बन्धी थःगु धारणा प्वंकावनेधुंकूगु दु । पाश्चात्य जगत्या आदिकवि धकाः सम्मान यानातःम्ह होमरं (ईपू ८-९ गूगु शताब्दी) थःगु कृतिइ साहित्यसम्बन्धी धारणा प्वंकातःगु दु । होमरया महाकाव्य इलियाड व ओडिसीया शुरुइ कलाया अधिष्ठात्री देवी म्युज (Muse)या आराधना यानाः वस्तुगत सत्य प्रकाशय् हय्त प्रेरणा प्राप्त जुइमा धकाः वरदान प्वनातःगु दु । उकिं होमरया बिचाःकथं काव्य धैगु दैवीप्रेरणां सृजना जुइ । होमरया कथं काव्यया प्रयोजन 'आनन्द' खः । वया धापूकथं 'कलात्मक भ्रम' हे चमत्कार खः, उकिं हे आनन्दया सृष्टि जुइगु खः । कला-साहित्यं अवास्तविक वा काल्पनिक खँयात थुकथं प्रस्तुत यानाबी कि व वास्तविक थें च्वनी । उकिं हे चमत्कार उत्पन्न जुयाः आनन्द प्राप्त जुइ । होमरं थुकियात हे 'कलात्मक भ्रम' धाःगु खः (शर्मा, १९५४:२२९-२३०) ।

होमरधुंकाः छुं ई लिपा पिदंम्ह हेसियाडं होमरया खण्डन यानाः काव्यया उद्देश्य आनन्द मखु, काव्यं शिक्षा बीमाः अथवा छुं मार्मिक सन्देशपाखें जनकल्याण याइगु जुइमाः धाःगु दु (शर्मा, १९५४:२३०) ।

पिण्डारं (ईपू ५२२-४४३) काव्य रचनाय् आन्तरिक प्रेरणा (प्रतिभा) दकलय् महत्वपूर्ण जुइ, आन्तरिक प्रेरणापाखें सृजना जूगु काव्य हे श्रेष्ठ जुइ धाःगु दु । गुम्हस्यां लिपा सयकूगु ज्ञान व कलाया आधारय् जक काव्य सृजना याइ वया कलाया भाव स्थायी जुइमखु, निम्नकोटिया जुइ (खत्री व चौहान, १९६४:४०) ।

मेम्ह ग्रीक च्वमि गोरजियसं (ईपू ४८५-३८०) काव्यया मानसिक प्रभावबारे विवेचना याःगु दु । काव्यं भाव व दुःखया निवारण यानाः आनन्द व आत्मविश्वास थनाबी धासैं गोरजियसं काव्यं गम्भीरता, नैतिक भाव व करुणाया संचार याइ धाःगु दु (खत्री व चौहान, १९६४:४१) ।

गोरजियसधुंकाः पिदंम्ह एरिष्टोफेनिजं (ईपू ४४६-३८६) त्रासदी नाटककार युरिपिडिजया नाटकया व्यावहारिक समालोचना यात । सुकरातया चेला प्लेटों (ईपू ४२७-३४७) वास्तविकरूपय् समालोचनाया शुरुवात यात । प्लेटो उपयोगितावादी दार्शनिक खः । गुगु वस्तु समाजया लागि उपयोगी जुइ, गुकिं समाजयात सकारात्मक दिशापाखे न्ह्याकी व बांलाःगु जुइ, स्वीकार्य जुइ धैगु प्लेटोया बिचाः खः । दैवी प्रेरणापाखें हे काव्यया प्रस्फुरण जुइगु खः धकाः विश्वास याइम्ह प्लेटोया साहित्यप्रतिया धारणा सकारात्मक मजू । कला धैगु अनुकरणया नं अनुकरण खः धासैं प्लेटों धाइ -

अनुकरणात्मक कला निकृष्ट खः गुम्हसिनं निकृष्टलिसे इहिपाः यानाः निकृष्टम्ह सन्तान बुइकी ... काव्यं वासनायात गंकाछ्वयगु पलेसा मलजल बी, वासनायात नियन्त्रण याय्माःगु थासय् भन् वासनापाखें शासन याकी ... उकिं सुव्यवस्थित राज्यय् कविपिन्त निषेध याय्गु ज्या पाय्छि खः छाया कि इमिसं विवेकयात कमजोर यानाः भावनायात थनाः पोषण यानाः सबल यानाबी ।^{१०}

(जोवेट, १८८८:३१७-३२२)

१०. The imitative art is an inferior who marries an inferior, and has inferior offspring ... Poetry feeds and waters the passion instead of drying them up, she lets them rule, although they ought to be controlled, if mankind are ever to increase in happiness and virtue ... We shall be right in refusing to admit him into a well-ordered state, because he awakens and nourishes and strengthens the feelings and impairs the reason.

प्लेटोया शिष्य अरिष्टोटलं थः गुरुर्या बिचाःया खण्डन यात । अरिष्टोटलं अनुकरणयात यान्त्रिक अनुकरणया रूपय् मकाःसे जीवनया सृजनात्मक अनुकरणया रूपय् कयाः विरेचन सिद्धान्तया स्थापना यात । ग्रीक सभ्यताया पतन जुइधुंकाः ग्रीक समालोचनाया परम्परायात रोमन विद्वान्पिन्सं न्त्याकायंकल ।

अंग्रेजी साहित्यय् समालोचनाया विकास आपालं लिपा जक जूगु खः । अंग्रेजी समालोचनाया विकासय् जोन ड्राइडेन (ईसं १६३१-१७००)या महत्वपूर्ण भूमिका दु । ड्राइडेनस्वयां न्त्यः समालोचनाया क्षेत्रय् अरिष्टोटल, होरेस, ब्वालोपिनिगु सिद्धान्त अकाट्य जुयाच्चंगु खः । इमिगु सिद्धान्तया उल्लंघन यानाः च्वय्गु तःधंगु अपराध ताय्कीगु खः । इमिगु सिद्धान्तया अनुशरण मयाय्कं साहित्य सृजना याय् हे फइमखु धैगु मान्यता दयाच्चंगु खः । ड्राइडेन प्राचीनताप्रति आस्था दयाः नं आधुनिकताप्रति आकृष्टम्ह च्वमि खः । वया विचारय् साहित्य सृजना याय् सिद्धान्त पक्कां आवश्यक जू, गथे लुखा मदय्क छेंय् दुहांवनेफइमखु, अथे हे बिना छुं नियम साहित्य सृजना याय्फइमखु । तर ड्राइडेन ग्रीक व रोमन विद्वान्पिनिगु नियमयात अन्धानुकरण याय्गु पक्षय् मदु । थःगु देय्या परिस्थिति, सामाजिक सांस्कृतिक परिवेश, दर्शक/पाठकया रुचियात ध्यानय् तयाः अग्रजपिंसं दय्कातःगु नियमयात परिमार्जन याय्माः धैगु विचाः प्वंकूगु दु । थ्वबारे ड्राइडेनया धापू अतिकं प्रसिद्ध जू - “अरिष्टोटलं थथे धाल जक धाय्गु पर्याप्त मजू ... यदि वं (अरिष्टोटलं) भीगु (बेलायतया) नाटक स्वःगु जूसा थःगु बिचाः हीकीगु जुइ” (स्कट-जेम्स, १९४६:१३९) ।^{११} अंग्रेजी समालोचनाख्यलय् ड्राइडेनयात Father of English Criticism धकाः सम्मान यानातःगु दु ।

थुकथं ग्रीसं विकास जूगु समालोचना विधाय् थौंया युगतक थ्यंबलय् आपालं ह्यूपाः वय्धुंकल । नित्सें ईश्वरया मृत्युया घोषणा याय्धुंकाः उत्तरआधुनिकतावादीतय्सं थ्व मृत्यु चिन्तनय् आपालं मृत्युया घोषणा यानायंकल । रोलां बार्थ च्वमिया मृत्युया घोषणा यातसा मिसेल फुकों “समीक्षा च्वइपिनिगु मृत्यु जुइधुंकल, थुकियात सकसिनं स्वीकार याय्नु, पाठक आः मुक्त जुइधुंकल” धकाः समालोचनाया आवश्यकता व अस्तित्वय् हे न्त्यसःचिं थनाब्यूगु दु । फुकों समीक्षकया मृत्युया घोषणा याःसां समालोचना व समालोचकया आवश्यकता थौं नं द हे दनि, कन्हय् नं दयाः हे च्वनी ।

४. समालोचनाया प्रक्रिया

समालोचना प्रक्रियाय् स्वंगू चरण दइ - प्रभाव-ग्रहण, व्याख्या व मूल्याङ्कन यानाः निर्णय बीगु । थुपिं स्वंगू प्रक्रिया पूवनेधुंकाः जक समालोचनाया ज्या पूवनी ।

४.१ प्रभाव ग्रहण - समालोचन प्रक्रियाया शुरुवात हे प्रभाव-ग्रहणपाखें जुइ । प्रभाव-ग्रहणया प्रक्रिया कलाकृति वा साहित्यया विषय-बोधय् आधारित जुइ । गुबलेतक समालोचकं कृतियात पूर्वक थुइमखु, उगु कृतिया प्रभाव बांलाक लाइमखु । नुगलय् बांलाक प्रभाव मलाय्कं समालोचना याय्बलय् व अपूर्ण जुइ । प्रभाव-ग्रहण याय्धुंकाः जक समालोचकं क्वःछिनाः निर्णय याय्फइ । प्रभाव-ग्रहण याय्गुली समालोचकया वैयक्तिक रुचि-अरुचि, संस्कारया नं गाक्कं प्रभाव लाःगु दइ । गुरु विषयप्रति समालोचकया आपाः रुचि दु उकिं हे आपाः प्रभाव-ग्रहण याइ । समालोचकया मुख्य गुण तटस्थता खः धयातःसां व्यक्तिगत रुचिया प्रभावयात सम्पूर्णरूपं तिरस्कार याय्फइमखु । अथेसां प्रभाव-ग्रहणया प्रक्रियाय् बुद्धिपक्ष सतर्क जुइमाः, नुगःपक्ष चकनेमाः ।

११. It is not enough that Aristotle has said so ... and if he had seen ours, might have changed his mind.

४.२ व्याख्या - छुं कृति व्वनाः वपाखें प्रभाव-ग्रहण यायधुंकाः उगु कृतिया व्याख्या-विश्लेषण यायगु ज्या न्त्याइ । वस्तुतः समालोचकया उद्देश्य छुं निश्चित आधार ज्वनाः कृतिया विश्लेषण यासैं व खँ थःमं नं सीकेगु व मेपिन्त नं कनेगु खः । प्रभाव-ग्रहणया अभिव्यक्तिया माध्यम व्याख्या हे खः । कृतिया व्याख्या यायबल्य समालोचकं प्यता खँ ध्यानय् तःगु दइ -

- (अ) च्वमिया पृष्ठभूमि, व म्वानाच्वंगु युग व उगु युगया साहित्यिक परिवेश,
- (आ) च्वमिं ज्वंगु विषयवस्तु, विषयवस्तुया स्रोत, च्वमियात मेपिनि कृतिपाखें लाःगु प्रभाव,
- (इ) कृतिया रूपपक्ष, भाषाशैली, उकी छ्यलातःगु छन्द व अलंकार-विधान,
- (ई) कृतिं युग विशेषय् लाकीगु प्रभाव नापनापं कृतिं व्वमि व समाजयात लाकीगु प्रभावया मूल्याङ्कन ।

४.३ मूल्याङ्कन व निर्णय - समालोचकं कृतिपाखें प्रभाव-ग्रहण यानाः व्याख्या-विश्लेषण यायधुंकाः मूल्याङ्कन यानाः निर्णय नं बीमाः । गुलिसिनं व्याख्या जक यानाः त्वःताबीवं गाः, कृतिया बारे निर्णय यायगु जिम्मा पाठकया ल्हातय् त्वःताबीमाः धाइपिं नं दु । इमिगु बिचाःकथं समालोचनाय् स्वतन्त्ररूपं निर्णय यायगु आवश्यक हे मजू छाय्कि समालोचना थः हे निर्णायक जुइ । कृतिया दुग्यं विश्लेषण यायावनेबल्य उगु कृतिबारे स्वतः हे धारणा निर्माण जुइधुंकी । तर आपाः धैथें विद्वान्पिनि बिचाःकथं समालोचकं हे त्याजिक निर्णय यानाबीमाः । यदि निर्णय मबिल धाःसा व समालोचना हे जुइमखु (शिप्ले, १९५३:३६५) ।^{१२} रिचार्डसं नं कृतिया व्याख्या जक यानाः समालोचकया दायित्व पूवनीमखु, वं कृतिया मूल्य नं निर्धारण यानाबीमाः धाःगु दु । गुगु समालोचनाय् कृतिया मूल्याङ्कन यानाः स्पष्ट व निर्भिक निर्णय यानातःगु दइमखु उज्वःगु समालोचनाया छुं हे उपादेयता दइमखु ।

५. समालोचना विज्ञान खः वा कला ?

समालोचना विज्ञान खः वा कला खः धैगु विषयस नं आपालं बहस जुयाच्वंगु दु । समालोचनाया ज्या कलाकृतिया गुण-दोषया विवेचनासहित मूल्याङ्कन यानाः निर्णय बीगु खः । थ्व मूल्याङ्कन निगू किसिमं जुइ - तर्कपाखें व भावपाखें । गुलिसिनं मूल्याङ्कनय् तर्कया प्राधान्यता स्वीकार यानाः समालोचनायात विज्ञान धाइ । थुकिया अःखः गुम्हसिनं काव्यया पारख याय् रसानुभूतिइ जोड बी, इमिसं समालोचनायात कला धाइ ।

समालोचनायात विज्ञान धाइपिनि धापूकथं समालोचना धैगु न्यायया विषय खः, कल्पनाया मखु । थुकी भावनासिबें तर्क, प्रमाणया मुख्य भूमिका दइ । थुकी नुगःपक्षसिबें मस्तिष्कपक्षया सबल उपस्थिति दइ । समालोचनां सत्यया निरूपण याइ, सम्भावनाया मखु । समालोचनां तार्किकता व विश्लेषणयात थःगु अस्त्र दय् कीगु कारणं कलानाप स्वापू त्वाःथलाः विज्ञानपाखे अप्वः धेय्चुली (ओभा, १९५५:२०५) । सुं छम्ह समालोचकं छुं कृतिया समीक्षा याइबल्य बांलाः वा बांमलाः धकाः धाइबल्य स्वाभाविकरूपं 'छाय्' धैगु न्त्यसः ब्वलनी । उगु न्त्यसःया लिसलय् वं प्रमाण बियाः कारण कनेमाली । कार्य-कारण कनाः जिज्ञासाया समाधान यानावनेगु हे विज्ञानया ज्या खः । समालोचना धैगु मनय् लाःगु प्रभावयात प्रस्तुत यायगुली जक सीमित मजू, वयात निर्णय नं बीमाःगुलिं तर्कया आवश्यकता जुल । थ्व हे समालोचनाया विज्ञान-पक्ष खः ।

१२. To eliminate the judgement is to eliminate criticism.

कला-साहित्यया क्षेत्रय् वैज्ञानिक पद्धतिया प्रयोग जुइमा: धैगु बिचा: प्लेटोया पालनिसें न्ह्या:गु ख:सां आई. ए. रिचार्ड्स थ्वबारे आपालं चिन्तन यात । समालोचनाय् च्वमिया भाव, अनुभूति ग्रहण याना: समालोचक थ: नं उकी दुबिना: अभिव्यक्ति बीमा: । आत्माभिव्यञ्जना व आत्म-प्रकाशनया स्वरूप जूगुलिं समालोचना कलानाप सती धाइपिं नं दु । च्वमिया अभिव्यञ्जनाया परीक्षा याइगुलिं समालोचना कला ख:, च्वमि वा कृतिया मूल्याङ्कन याय्बलय् गणितया नियम लागू याय्त् स्वल्कि समालोचनाय् हे घा: लाइ (वर्मा, २०२०:१३३) । समालोचना कला ख: धाइपिनिगु बिचा:कथं प्रत्येक मनूया रुचि बिस्कं-बिस्कं जुइगुलिं उकियात छुं निश्चित कसी दय्का: मूल्याङ्कन याय्फइमखु । साहित्यया प्रभाव थुलि भिन्न जुइफु कि दक्व कृतिया लागि समान नियम निर्धारण याय्गु ज्या असम्भव ख: ।

तर धात्थें धाय्माल धा:सा समालोचना विज्ञान व कला निगुलिं ख: । च्वमिया अनुभूतियात ग्रहण याना: मूल्याङ्कन याना: गुण-दोष क्यनावीगुलिं समालोचनाय् विज्ञान व कला निगुलिं दुथ्यानाच्चंगु दु । उकिं समालोचनायात 'कलाया विज्ञान' धाय्मा: धैगु बिचा: प्रबलरूपं न्ह्या:गु ख: । तर टि. एस्. इलियट (१९५० :७) धात्थेंगु समालोचना धैगु कवि-केन्द्रीत मज्जुसे कृति-केन्द्रीत जुइमा:^{१३} धका: घोषणा यासेलि सलंस: दँया लेखक-केन्द्रीत समालोचना पद्धति ध्याकुनय् लात, समालोचनाया धा: हे न्हूगु दिशाय् फ:हिलं, कृति-केन्द्रीत समालोचनाया न्हूगु लुखा चाल । इलियटधुंका: पिदंगु नवसमालोचना (New Criticism), रूपवाद (Formalism), संरचनावाद (Structuralism), शैलीविज्ञान (Stylistics) समालोचना प्रणालीं च्वमिया मृत्युया घोषणा याना: कृतिदुनेया तत्त्वया जक विश्लेषण याइ । थुकिया लागि इमिसं भाषाविज्ञानया ग्वाहालि काइ । उकिं थौंकन्हय् समालोचना व भाषाविज्ञानया दथुइ तात्त्विक भेद मदय्धुंकल । थौंया परिप्रेक्ष्यय् स्वय्बलय् समालोचना कलासिबें विज्ञान ख: धैगु बिचा: प्रबल जुयाव:गु दु ।

६. समालोचनाया प्रकार

समालोचनाया मुख्य याना: निगू भेद दु – सैद्धान्तिक समालोचना व व्यावहारिक समालोचना ।

६.१ सैद्धान्तिक समालोचना (Theoretical Criticism) – सैद्धान्तिक समालोचनाय् समालोचनासम्बन्धी सिद्धान्त निरूपण व काव्यशास्त्रीय मूल्य क्व:छीगु ज्या जुइ । साहित्य व उकिया थीथी अंग, विधागत स्वरूपया विश्लेषण नं थुकी हे लाइ । थ्व सम्पूर्णरूपं समालोचनाया वस्तुनिष्ठ रूप ख: । सैद्धान्तिक समालोचनाया प्रतिष्ठापन निगूकथं जुइ –

(अ) काव्यशास्त्रया आचार्यपिंसं च्वयात:गु समालोचनासम्बन्धी ग्रन्थया अध्ययन याना: उकिं सिद्धान्त पिकाय्गु । गथेकि, अरिष्टोटलया *पोइटिक्स* सफू ब्वना: अनुकरणया सिद्धान्त, विरेचनया सिद्धान्त पिकाय्गु ।

(आ) समालोचकं थ:गु हे प्रतिभाया बलं साहित्यसम्बन्धी सिद्धान्तया प्रतिपादन याय्गु । गथेकि, क्रोचेया अभिव्यञ्जनाववाद, टि. एस्. इलियटया परम्परा व वैयक्तिक प्रतिभाया सिद्धान्त, डेरिडाया विनिर्माणवाद आदि ।

१३. Honest criticism and sensitive appreciation is directed not upon the poet but upon the poetry.

६.२ व्यावहारिक समालोचना (Applied Criticism) – व्यावहारिक समालोचनां साहित्यिक कृतिया व्याख्या याना: उकिया मूल्याङ्कन याइ । प्रकाशित साहित्यिक कृतिया समालोचना याइगु जुया: थुकियात 'साहित्यिक समालोचना' नं धाय्गु या: । व्यावहारिक समालोचनाया अप्व: धैथें अंश सैद्धान्तिक समालोचनाय् हे आधारित जुइ । पद्धतिया आधारय् व्यावहारिक समालोचनाया स्वंगू भेद दु –

६.२.१ प्रभावात्मक समालोचना – थुकी छुं नं कृति ब्वनेधुंका: उगु कृतिं समालोचकया मनय् ला:गु प्रभावया आधारय् कृतिया मूल्याङ्कन याइ । थुज्व:गु समालोचनाय् तर्क व बुद्धिपक्षसिबें भावनात्मकपक्ष प्रबल जुइगुलिं व्यक्तिनिष्ठ जुइ । थुकी सैद्धान्तिकपक्षयात बेवास्ता याना: स्वतन्त्ररूपं समालोचना जुइगुलिं समालोचकया व्यतिगत रुचि, आग्रह व सर्जकनापया वैयक्तिक स्वापूया अप्व: भूमिका दयाच्वनी । थुकी कृतिया मूल्य निर्धारण मया:से कलात्मक अनुभूतिया स्पन्दन हे व्यक्त जुयाच्वंगु दइ । उकिं थुज्व:गु रचना समालोचना थें मच्वंसे भावनात्मक निबन्ध थें च्वनी । गुलिस्यां थुज्व:गु समालोचनायात समालोचना हे मखु, कृतिबारेया 'प्रतिक्रिया' जक ख: धाइ ।

६.२.२ व्याख्यात्मक समालोचना – व्याख्यापरक समालोचनाय् छुं नं कृतिया व्याख्या-विश्लेषण याना: कृतिया चिरफार याना: क्यनात:गु दइ । थुकी कृतिया आत्मादुने दुहांवना: तटस्थभावं उकिया गुण-दोषया सम्यक् मूल्याङ्कन याना: व्यवस्थितरूपं सौन्दर्यया उद्घाटन याइ । व्याख्यात्मक समालोचनाया नं मनोविश्लेषणात्मक समालोचना, समाजवादी समालोचना, ऐतिहासिक समालोचना, तुलनात्मक समालोचना आदि थीथी भेद दु ।

६.२.३ निर्णयात्मक समालोचना – निर्णयात्मक समालोचना पद्धतिइ समालोचकं छम्ह न्यायाधीशं थें आलोच्य कृतिया मूल्याङ्कन याना: अन्तय् थ:गु निर्णय बी । थुज्व:गु समालोचना याय्बलय् समालोचक निर्भिक जुया: साहित्यख्यलय् उगु कृतिया योगदान गुज्व:गु जुइ धका: निर्णय बीमा: । उकथं निर्णय बीबलय् छुं निश्चित सिद्धान्त वा मापदण्डया ग्वाहालि काय्मा: । छुं सिद्धान्त वा मापदण्डया ग्वाहालि मका:से कृतिबारे निर्णय बीबलय् व सन्तुलित, निष्पक्ष व वस्तुगत जुइमखु । अथेसां निर्णायक समालोचक छम्ह साहित्यसम्बन्धी विधि व्यवस्थापन याइम्ह जिद्दीवाल मखु, वया लक्ष्य हे ज्ञान, विश्लेषण व तुलनाया आधारय् मूल्याङ्कन याय्गु ख: ।^{१४}

प्रभावात्मक समालोचना बाहेक व्याख्यात्मक व निर्णयात्मक समालोचना याय्बलय् छुं सिद्धान्तया आधार काय्मा: । छुं सिद्धान्त वा मापदण्डयात न्त्य:ने मत:से कृतिं नुगलय् ला:गु प्रभावया आधारय् जक समालोचना यातकि व आत्मगत जुइ । समालोचना याय्बलय् कृतिया रसास्वादन याय्त मन मा: तर समालोचना याय्गु उपकरण मन जुइमज्यू । समालोचना धैगु आत्मगत मजूसे वस्तुपरक जुइमा: । डा. मल्लं (१०८७:प) सैद्धान्तिक व वस्तुपरक आधारय् निरपेक्ष जुया: च्वसा ज्वनेगु मया:तले समालोचकत एकांगी जुइगु सम्भावना दु धका: आत्मपरक समालोचनापाखे मवनेत सचेत यानादीगु दु । रिचार्ड्स (२००४:viii) समालोचना धैगु अनुभूतिया पृथकीकरण व मूल्याङ्कन याय्गु कुत: जूगुलिं गुबले तक अनुभूतिया स्वरूपया ज्ञान दइमखु अथवा मूल्याङ्कन व सम्प्रेषणया सिद्धान्तया ज्ञान दइमखु उबलय् तक समालोचना याय्फइमखु धयादीगु दु ।^{१५} इलियट (१९५०

^{१४}. The judicial critic is not a legislative dogmatist; his aim is rather to reach evaluations based upon knowledge, analysis and comparison.

^{१५}. Criticism, as I understand it, is the endeavour to discriminate between experiences and to evaluate them. We cannot do this without

:३४३) छुं नं साहित्य महान् खः कि मखु धकाः केवल साहित्यिक प्रतिमानया आधारय् जक क्वःछिनाः धाय् फइमखु, अथेसां छुं नं कृति साहित्य खः वा मखु धकाः साहित्यिक प्रतिमानया आधारय् जक निर्धारण याय् फइ धयादीगु दु ।^{१६} वया बिचाःकथं साहित्यया महत्व, साहित्यं लाकीगु प्रभावया निर्धारण याय्त नैतिक, धार्मिक आदि मेमेगु प्रतिमानया ग्वाहालि नं काय्माः तर साहित्यया गुण-दोषया मूल्याङ्कन याय्त अनिवार्यरूपं साहित्यिक प्रतिमान वा सिद्धान्तयात आधार नालेमाः । अनुभूति व सहजज्ञानयात जक मापदण्ड नालाः याइगु समालोचना महाअनर्थकारी जुइ ।

छुं सिद्धान्तया बः मकाःसे याःगु समालोचना 'समालोचना' जुइमखु, व मात्र साहित्यिक कृति ब्वनेधुंकाः प्वकातःगु 'प्रतिक्रिया' जक जुइ । उक्तथंया प्रतिक्रिया न्ह्याम्ह मनुखं नं बीसइ, बीफइ । तर प्रतिक्रिया बीवं व समालोचक जुइमखु । सामान्य मनुखं बीगु प्रतिक्रिया व समालोचकं याइगु समालोचनाया दथुइ तात्त्विक भिन्नता दइ । सामान्य मनुखं छुं कृति ब्वनाः मनय् लाःगु प्रभावया आधारय् बांलाः वा बांमलाः धकाः धाय्फुसां छाया बांलाः वा बांमलाः धकाः तर्क, प्रमाण, तुलना यानाः धाय्फइमखु । समालोचकं छुं कृति बांलाः वा बांमलाः जक धयां मगाः । छाया बांलाः वा छाया बांमलाः धकाः तर्क, प्रमाण व तुलना यानाः प्रस्तुत याय्माः । उक्तिया लागि समालोचकं आपालं अध्ययन, चिन्तन, प्राज्ञिक साधना याय्माः । साहित्यख्यलय् वयाच्चंगु न्हू-न्हूगु बिचाः, वाद, प्रणालीया ज्ञान दय्माः । अझ थौंकन्हय् समालोचक जुइत समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, मनोविज्ञान, भाषाविज्ञान, इतिहास आदि थीथी विषयया ज्ञान दय्माः । प्राज्ञिकक्षेत्रय् समालोचना याय्बलय्, स्नातकोत्तर व विद्यावारिधिया शोध याय्बलय् छुं छगू सिद्धान्त विशेषयात आधार मदय्कूसें मगाः । बिना सैद्धान्तिक आधार शोधज्या न्ह्याके हे फइमखु, शोध न्ह्याकेगु अनुमति हे बीमखु ।

७. समालोचकया गुण

समालोचक धैम्ह थः नं चय् मसःम्ह, कर्पिन्सं चयातःगुयात नं कुं जक खिनीम्ह ध्वंसात्मक व छिद्रान्वेषी प्रवृत्तिया मनु मखु । प्रसिद्ध चिन्तक Benjamin Disraeli जुं धाःथें साहित्य-सृजनाया ख्यलय् असफल जीपिं मनूत जक समालोचक जूवइगु नं मखु । छम्ह समालोचक जुइत वयाके लेखकयाके दइगु सृजनात्मक गुण नं माः । सृजनात्मक गुण बाहेक समालोचकयाके छुं कृतिया दुनेथ्यं दुवालाः स्वय्गु सूक्ष्म दृष्टिकोण माः । कृतिया गुण-दोषया विवेचना यानाः निर्भिकतापूर्वक निर्णय बीगु क्षमता नं माः । माणिकलाल श्रेष्ठ (१०८८:१५) समालोचकयाके दय्माःगु गुणबारे थुकथं चयातःगु दु -

समालोचनाया निता ज्या दु - व्याख्या यायेगु व निर्णय बिइगु । व्याख्या यायेत दुने थ्यं कुत्तु कुला वाला स्वयेमा, लूगु खँ सिलसिला हने सयेमा, अथे जूगुलिं थ्व सिलसिला हंगु सूक्ष्म समालोचना यायेत अध्ययन मा, विद्वता व ज्ञान मा । अनलि समालोचकं छुं छता कोजिइक धया नं बिइ फयेमा, थुकिया नितिं प्राविधिक ज्ञान छयला ठीक बेठीक धका निर्णय बिइमा, उक्तिया नितिं समालोचकयाके संयम व अनुशासन नं दयेमा ।

some understanding of the nature of experience, or without theories of valuation and communication. Such principles as apply in criticism must be taken from these more fundamental studies.

१६. The "greatness" of literature cannot be determined solely by literary standards; though we must remember that whether it is literature or not can be determined only by literary standards.

छम्ह समालोचकयाके छुछु गुण दय्मा: धैगु खँय् रिचार्ड्सं (२००४:११४) समालोचकयाके स्वता गुण दय्मा: धा:गु दु – समालोचना याय्मा:गु कृति ब्वना: वपाखें पाय्छिक्थं अनुभूति ग्रहण याय्गु कुशलता, अनुभूतिया पृथकीकरण याय्गु क्षमता, कृतिया मूल्य निरूपण याय्गुली निपुणता ।^{१७}

सेन्टबरी (१९६२:४११)या बिचा:कथं समालोचक जुइत दकले न्हापां कृतिपाखें प्रभाव-ग्रहण याय्गु क्षमता दय्मा:, अनलि उकियात अभिव्यञ्जना याना: सम्प्रेषण याय्गु गुण दय्मा: ।^{१८} अथे हे समालोचक विन्सलेया धापूकथं समालोचकयाके विस्तारपूर्ण दृष्टि, सन्तुलित मस्तिष्क, मानव मनया सूक्ष्म ज्ञान नापनापं सहानुभूति व जागरुक तटस्थता आवश्यक जू (इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका कम्पनी, १९९०:४६९) ।^{१९}

साररूप्य धाय्मा:सा समालोचकयाके दय्मा:गु गुण थुकथं दु –

- साहित्य, साहित्यिक सिद्धान्तया विस्तृत अध्ययन
- तटस्थता
- सहृदयता, भावुकता व सहानुभूतिशीलता
- छिद्रान्वेषी प्रकृतिया निराकरण
- कवित्व-शक्ति
- निर्णयात्मक शक्ति
- अभिव्यक्ति-कौशल

साधारण ज्ञान व अभ्यासया भरय् जक सुं नं मनू समालोचक जुइफइमखु । समालोचना धैगु गम्भीर प्राज्ञिक साधना खः । थ्व साधना गुलि थाकु उलि हे चुनौतीपूर्ण नं जू । गुबलय् समालोचकं च्वमिया कृतियात वस्तुवादी ढंगं विश्लेषण यासें कुंखिना: सुधारया लागि मार्गनिर्देश याइ उबलय् च्वमिं समालोचकयात शत्रु भा:पी । कृतिदुने न्ह्याक्व हे दोष दुसां उकियात बेवास्ता याना: प्रशंसा याना: च्वछायाब्यूसा च्वमि लय्ताया: समालोचकया सत्तीम्ह पासा जूवनी । थुज्व:गु अस्वस्थ ज्याखँया कारणं सृजना व समालोचनाया गुणस्तरय् न्हास वइ । च्वमिया गल्ती, कमीकमजोरी क्यनीम्ह समालोचक भौतिकरूपं नं असुरक्षित जूवनी । थुज्व:गु विषम परिस्थितिइ समालोचक धर्मसंकटय् लाइ - थ:गु दायित्व पूर्वकूसा स्रष्टाया आक्रमण फय्मालीगु खतरा, थ:गु दायित्व ल्व:मंका: न्ह्याथे हे बांमला:गु कृतियात नं बांला: धका: प्रशंसा या:सा पाठकप्रति जूवनीगु अन्याय । समालोचना जोखिमपूर्ण ज्या जूगुलिं हे स्रष्टातय् दथुइ समालोचक अलोकप्रिय जुयाच्चनी ।

सर्जक व समालोचक निगू पक्षया दथुइ गुकथंया स्वापू दय्मा: धैगु खँय् श्रेष्ठजु (१०८८: १७)या धापू विचारणीय जू –

१७. The qualifications of a good critic are three. He must be an adept at experiencing, without eccentricities, the state of mind relevant to the work of art he is judging. Secondly, he must be able to distinguish experiences from one another. Thirdly, he must be a sound judge of values.

१८. The first requisite of the critic is that he should be capable of receiving impressions: the second, that he should be able to express and impart them.

१९. To be critic of literature is to possess wide vision, balanced mind and inexhaustible insight into the deepest secrets of human mind. It needs to be sympathetic and yet alert to watch the wisdom unfaltering.

लेखकपित तुति ज्वना व्वथलेगु ज्या समालोचकं याये मजिउ बरु घ्वाना न्ह्यज्याका यंकेमा । धाथें हे रचनात्मक समालोचनां सिर्जनात्मक साहित्ययात नं खःगु लँय् यंकी । ... सिर्जना व समालोचनाया सम्बन्ध खुसिया लः व घाटया थें खः । खुसिया लः हे मन्ह्यासा घाटया छुं मतलब मदु, खुसि दया हे घाट दत, अथे हे साहित्य व कला दुगुलिं हे जक समालोचना पिदन । हानं घाट मदुसा खुसि मखुथे मखुथे न्ह्याये यो । घाटं खुसियात खःगु लँय् लाका तःथें समालोचनां साहित्ययात लँपु लिका तइ । बरु समालोचनां सिर्जनायात अपो चिइत सन धायेवं खुसिं घाट तछ्छ याथें नियन्त्रण चब्बुना वनी ।

च्वमिं च्व हे मच्वल धाःसा समालोचकं छुकिा समालोचना याय्गु ? च्वमिं च्वःगु कृतिया समालोचना मज्जुसा कृतिया दुने च्वंगु गुण-दोष, कृतिगत सौन्दर्यया उद्घाटन जुयाः पाठकया न्ह्यःने गथे ध्यनी ? प्लेटो व अरिष्टोटलया समालोचनाया किचलय् होमर, एस्किलस, सोफोक्लिजपिनि प्रतिभा विश्वया न्ह्यःने उजागर जूगु खः । मोतीराम भट्टया समालोचनाया किचलय् भानुभक्तया प्रतिभा न्ह्यःने वःगु खः । चित्तधर 'हृदय'या समालोचकीय प्रतिभाया कारणं हे प्यंगःथांया अवधारणा विकास जूगु खः । उकिं च्वमि व समालोचक शत्रु मखु, परिपूरक खः ।

८. नेपालभाषाया समालोचनाया वर्तमान स्थिति

नेपालभाषा साहित्यया इतिहास गुलि पुलां जू, समालोचनाया इतिहास उलि पुलां मज्जु । नेसं ६२५ या भागवत पुराणयात नेपालभाषाया न्हापांगु साहित्यिक कृति धकाः विद्वान्तय्सं स्वीकार यानातःगु दु । तर नेपालभाषाया समालोचना नेसं १०६९ स तिनि खनेदत । सृजनात्मक साहित्य पिदनाः ४४४ दँ लिपा तिनि समालोचना पिदंगु दु । खय्तःला मल्लकालय् संस्कृत वाङ्मय ग्रन्थयात नेपालभाषां अनुवाद-टीका च्वय्गु प्रचलन मदुगु मखु तर उकी मौलिकता व सृजनात्मकता मदुगुलिं समालोचना धकाः स्वीकार याय्फइमखु । नेपालभाषा समालोचनाया ख्यलय् नेसं १०४७ स धर्मादित्य धर्माचार्यया बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिकाय् पिदंगु 'नेपालभाषा व थ्वया साहित्य' शीर्षकया च्वसु महत्वपूर्ण जू । उगु च्वसु मूलतः साहित्यया इतिहाससम्बन्धी खःसां साहित्यया विधाया वर्गीकरण याय्गुया नापं साहित्यिक रचनाप्रति समालोचनात्मक दृष्टिं नं स्वयातःगुलिं नेपालभाषाया समालोचना साहित्य पिकाय्गु पूर्वाभ्यास याःगु श्रेय धर्मादित्ययात बीमाः (श्रेष्ठ, ११२९: १६) । नेसं १०६९ स धर्मोदय पत्रिकाय् पिदंगु रत्नध्वज जोशीया च्वसु 'धर्मोदयया कहानीत'पाखें नेपालभाषाया वास्तविक समालोचनाया शुरुवात जुल । थुकथं नेसं १०६९ स शुरु जूगु नेपालभाषाया समालोचना थौतक थ्यंबलय् अझ समृद्ध विधाया रूपय् न्ह्यःने वय्माःगु खः, तर नेपालभाषाया समालोचना स्तर न्हापाया तुलनाय् भन्नु कुहांवंगु दु । पुलापिं अग्रज समालोचकपिके गुगु अध्ययनशीलता, बौद्धिकता, प्रतिबद्धता दुगु खः न्हू वःपिं समालोचकपिके खनेमदु । समष्टिरूपं स्वयंबलय् नेपालभाषाया समालोचनाया स्थिति क्वय् न्ह्यथनाकथं खनेदु -

- (१) गुणात्मक व संख्यात्मक निगुलिं पक्षं स्वयंबलय् नेपालभाषाया सैद्धान्तिक समालोचनाया स्थिति नाजुक खनेदु । व्यावहारिक समालोचनाय् च्वसा न्ह्याकीपिनिगु तुलनाय् सैद्धान्तिक समालोचनाय् च्वसा न्ह्याकीपिं म्हो जक खनेदु ।

- (२) नेपालभाषाय् पिदनाच्चंगु समालोचना 'क्लास लेक्चर'या स्तरसिबें थहांवंगु खनेमदु । म्हो हे जक समालोचकपिसं अनुसन्धान-विधियात अनुशरण याना: पादटिप्पणी बिया: समालोचना च्वय्गु यानाच्चंगु दु । उकिं नेपालभाषाया समालोचना Plagiarism या त्वचं ग्रस्त खनेदु । थ:म्हं न्ह्यब्वयागु तथ्ययात पुष्टि याय्त स्रोत क्यनाबीगु अभ्यास नेपालभाषाया समालोचकपिसं याय्मा:गु खनेदु ।
- (३) नेपालभाषाया समालोचना वस्तुगत मजुसे आत्मगत जुयाच्चंगु दु । अप्व: धैथें समालोचकपिन्सं कृतिया मूल्याङ्कन याय्बल्य् छुं सिद्धान्त वा मापदण्डयात आधार मदय्कूसे कृतिं थ:गु नुगल्य् ला:गु प्रभावयात हे समालोचना धका: पिब्वयाच्चंगु खनेदु । मूल्याङ्कनया उपकरण हे 'मन' जूगुलिं उकथंया समालोचना बौद्धिक मजुसे आत्मगत जक जूगु दु । उकिं नेपालभाषाया समालोचना व्याख्याप्रधान जुल, सिद्धान्तया आधारय् समालोचना मजुगुलिं निर्णयात्मक मजुल । छुं नं कृतिया सारसंक्षेप कनेगु समालोचना मखु । मल्ल (१०८७: ध)या खँव: त्यासा कया: धाय्गु ख:सा नेपालभाषाया समालोचना व्याख्याप्रधान जूगुलिं 'छ्वालगु वास:' जक जुया: प्रभावहीन जूगु दु । नेपालभाषा समालोचनाया शीर्षकय् दइगु 'जिगु मिखाय् ...', 'जिं खनाम्ह ...', '... ब्वनेधुंका:', '... छपुलु', '... कृतिइ भीगु ख्वा:पा:' थेंजा:गु खँवल् नेपालभाषाया समालोचनाय् वैचारिक दारिद्र्य स्पष्ट जुइक क्यनाच्चंगु दु । उज्व:गु समालोचना Book Review या स्तरसिबें थहांवंगु खनेमदु । उकिं नेपालभाषाया समालोचक जुइपिन्सं अनिवार्यरूपं साहित्यसम्बन्धी सिद्धान्तया अध्ययन याना: उकिया हे आधारय् सिद्धान्तनिष्ठ समालोचना याय्मा:गु खनेदु ।
- (४) नेपालभाषाया व्यावहारिक समालोचना फुक्क हे च्वमि-केन्द्रीत जुयाच्चंगु दु । च्वमि-केन्द्रीत समालोचना धैगु परम्परागत समालोचना पद्धति ख: । थुज्व:गु समालोचनां कृतिया व्याख्या, विश्लेषण याना: उकी दुनेया कमीकमजोरीयात उलाक्यनी । च्वमि-केन्द्रीत समालोचनाय् समालोचकं च्वमिया सेवक जुया: कृतिइ च्वंगु अस्पष्ट खँयात स्पष्ट याना: च्वमियात लँ क्यनी । तर थौं च्वमि-केन्द्रीत समालोचना असान्दर्भिक जुइधुकूगु दु । नेसं १०८७ स हे कमलप्रकाश मल्लं च्वमि-केन्द्रीत समालोचना त्व:ता: पाठ-केन्द्रीत समालोचनापाखे न्ह्यज्याय्त आह्वान या:गु ख: । तर थौतक नं नेपालभाषाया समालोचनाख्यलय् पाठ-केन्द्रीत समालोचना पिदंगु मदुनि ।
- (५) नेपालभाषाया समालोचना 'प्राध्यापकीय समालोचना'पाखें मुक्त जूगु खनेमदु । प्राध्यापकपिन्सं विद्यार्थीपिन्त ध्यानय् तया: पाठचक्रमय् दुथ्या:गु कृतिया जक समालोचना च्व:गुलिं थथे जूगु ख: । नेपालभाषाया समालोचनायात प्राध्यापकीय समालोचनाया सीमित घेरां मुक्त याना: प्राज्ञिक अनुशीलन दय्केमा:गु दु । छुं अपवादयात त्व:ता: खय्भाय्या समालोचनाय् थें 'गाइडबुक समालोचना' पिमदंगुयात धा:सा सकारात्मक दृष्टिं स्वय्मा: ।
- (६) नेपालभाषा समालोचनाय् न्हूगु पुस्ताया च्वमिपिं न्ह्यज्या:गु खनेमदु । नेपालभाषाया समालोचनाख्यलय् न्हापांगु पुस्ताया च्वमिकथं रत्नध्वज जोशी, माधवलाल कर्माचार्य, कमलप्रकाश मल्ल, माणिकलाल श्रेष्ठयात काय्फुसा निगूगु पुस्ताकथं इन्द्र माली, प्रेमशान्ति तुलाधर, चन्द्रमान वज्राचार्य, पूर्ण ताम्राकार, पुष्पराज राजकर्णिकार आदियात काय्फु । थ्व निगूगु पुस्ताधुंका: स्वंगूगु पुस्ताया समालोचकपिं उत्पादन जूगु खनेमदुनि ।

५. लिखें

नेपालभाषाया समालोचना शुरु जूगु थ्यंमथ्यं न्हयगू दशक दयधुंकल । अथेसां थुकियात प्राज्ञिक साधनाकथं कयाः प्रतिवद्ध जुयाः निरन्तररूपं च्वसा न्ह्याकीपिं च्वमिपिं म्हो जक दु । छम्ह-निम्ह समालोचकयात त्वःताः अप्वः धैथें समालोचकया समालोचना पद्धति हे मदुनि । समालोचनायात हल्काफुल्का विधाया रूपय् कयाः समालोचना यानाहःगुलिं थ्व विधाय् हे प्रतिबन्ध तय्गु खःला धैगु सः नं पिमज्वःगु मखु । अथेसां थौकन्हय् थीथी पत्रपत्रिकाय् समालोचनाया न्हू-न्हूगु पद्धतिबारे पठनीय च्वसु पिदनाच्चंगु दु । नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् नं न्हू-न्हूगु समालोचनाया सिद्धान्तयात दुध्याकाः पठनपाठन जुयाच्चंगु दु । संचारया विकासं यानाः विश्व साहित्यया ख्यलय् पिदनाच्चंगु न्हूगु सिद्धान्तया जानकारी काय्गु छुं थाकुगु खँ मखुत । आः न्ह्यानाच्चंगु थें आत्मगत, सिद्धान्तहीन, व्याख्याप्रधान समालोचना जक पिदनाच्चनेगु खःसा नेपालभाषा समालोचना विधाया भविष्य मदु । तर न्हू वइपिं समालोचकपिन्सं न्हू-न्हूगु सिद्धान्तया अध्ययन यानाः पाठ-केन्द्रीत, वस्तुगत समालोचनापाखे पलाः न्ह्याकूसा नेपालभाषाया समालोचनाया भविष्य उज्वल जुइफु ।

लिधंसा

- ओझा, दशरथ (ईसं १९५५), *समीक्षा-शास्त्र* (भारतीय तथा पाश्चात्य) । दिल्लीः राजपाल एण्ड सन्ज ।
- खत्री, एस्. पी. व शिवदानसिंह चौहान (ईसं १९६४), *आलोचना इतिहास तथा सिद्धान्त* । दिल्लीः राजकमल प्रकाशन ।
- मल्ल, कमलप्रकाश (सं) (नेसं १०८७), नेपालभाषाय् आलोचनाया विकास व प्रवृत्ति, कमलप्रकाश मल्ल (सं.), *नःलि स्वना* ।
यैः च्वसापासा, पृ. क-ब ।
- वर्मा, धीरेन्द्र (विसं २०२०), *हिन्दी साहित्य कोश*, भाग १ (निगूगु संस्करण) । वाराणसीः ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।
- शर्मा, राजनाथ (ईसं १९५४), *साहित्यिक निबन्ध* । आगराः विनोद पुस्तक मन्दिर ।
- श्रेष्ठ, माणिकलाल (नेसं १०८८), *समालोचनाया सिद्धान्त* । यैः च्वसापासा ।
- श्रेष्ठ, माणिकलाल (नेसं ११२०), नेपालभाषाया समालोचना, काशीनाथ तमोट (सं.), *उच्च शिक्षाय् नेपाल-भाषा व साहित्य* ।
यलः नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, पृ. १५-२१ ।
- Coleridge, S. T. (1834), *Biographia Literaria*. New York: Leavitt, Lord & Co.
- Eliot, T. S. (1950), *Selected Essays*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Hudson, W. H. (1913), *An Introduction to the Study of Literature* (Second Edition). London: George G. Harrap & Company.
- Jowett, B. (Tr.), (1880), *The Republic of Plato*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Moulton, R. G. (1915), *The Modern Study of Literature*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Richards, I. A. (2004), *Principles of Literary Criticism* (Reprint). London and New York: Routledge Classics.
- Saintsbury, G. (1962), *A History of English Criticism*. Edingurgh and London: William Blackwood & Sons Ltd.
- Scott-James, R. A. (1946), *The Making of Literature* (Reprint). London: Martin Secker & warburg Ltd.
- Shipley, J. (Ed.) (1953), *Dictionary of World Literature* (Revised Edition). New York: Philosophical Library.
- Skeat, Walter W. (1883), *An Etymological Dictionary of the English Language*. Oxford: At the Clarendon Press.
- The Encyclopaedia Britannica Company (1910), *The Encyclopaedia Britannica*, Vol. VII (Eleventh Edition). New York: The Encyclopaedia Britannica Company.

* * *